

Міністерство освіти і науки України
Державна наукова установа «Інститут освітньої аналітики»

Основні напрями удосконалення та розвитку академічної мобільності в Україні

Сучасні цілі державної політики тісно пов'язані з процесом європейської інтеграції, яка, по-суті, є безальтернативним шляхом для забезпечення зростання конкурентоспроможності української економіки, покращення соціокультурного середовища, об'єднання з європейським освітньо-науковим простором. У сфері вищої освіти важливим чинником успішних реформ в Україні є імплементація принципів Болонського процесу, що діє в Європі з моменту підписання однойменної декларації 19 червня 1999 року міністрами освіти 29 європейських країн.

Участь України в європейській системі освіти та науки на сьогодні є визнаним незамінним фактором соціального і людського розвитку, а також невід'ємною складовою зміцнення та інтелектуального збагачення її громадян. Нові та сучасні знання допоможуть нашій країні протистояти викликам нового тисячоліття разом із усвідомленням спільних європейських цінностей та належності до єдиної соціальної і культурної сфери.

Академічна мобільність щороку збільшує свій міжнародний потенціал, розширює число її учасників. Зважаючи на це, важливим елементом мобільності є її соціальна складова, яка повинна забезпечити умови для рівного доступу до зарубіжних освітніх програм представникам з усіх соціальних груп. Усунення перешкод для навчання, перш за все для студентів із соціально незахищених груп, зазвичай, пов'язане з можливістю фінансової підтримки і розвитком доступної інфраструктури освітнього середовища.

Сучасні процеси сфери академічної мобільності стають сьогодні більш системним явищем. Ці процеси враховують принципи державної політики в галузі освіти, яка, у свою чергу, торкається різних професійних груп та значною мірою залежить від нормативно-правових умов функціонування освіти, тому роль держави та університетів є ключовим чинником академічної мобільності.

Процес імплементації завдань Болонської декларації значною мірою впливає на рівень конкурентоспроможності країни в умовах глобалізації та темп її економічного зростання. Сучасні дослідження свідчать про важливу

роль міжнародного співробітництва та обмін досвідом на рівні органів державної влади та на рівні ВНЗ і наукових установ. Однією з форм міжнародних відносин є академічна мобільність.

Одним з інструментів імплементації є нормативно-правові механізми, що формуються органами державного управління у тій чи іншій галузі. Нормативно-правові механізми це засоби юридичного впливу, що застосовуються в процесі управлінської діяльності, як правило, методом імперативного регулювання. Дія цих механізмів ґрунтується на принципах публічного права, і спрямована на сферу реалізації державних та/або суспільних інтересів на національному або на міждержавному рівнях. Формування нормативно-правових механізмів відбувається з урахуванням цілей та завдань державної політики, компетенції органів управління центрального та місцевого рівня. Визначення мети щодо дії того чи іншого нормативно-правового механізму є важливим елементом управлінської діяльності для здійснення оцінки його ефективності у подальшому. За допомогою нормативно-правових механізмів здійснюється регламентування стосунків між різними суб'єктами відносин у тій чи іншій сфері, визначаються їхні права та обов'язки.

За допомогою нормативно-правових механізмів держава здійснює регламентування стосунків між різними суб'єктами відносин у тій чи іншій сфері, включаючи сферу освіти та науки. Студенти українських ВНЗ приймають участь в процесі академічної мобільності виходячи з права, наданого їм нормами міжнародних договорів, законодавчими та нормативними актами, що діють на національному рівні, а також договорами, що діють між університетами та науковими установами.

Головною метою діяльності держави у зазначеному напрямі є створення умов для ефективної участі України в європейському освітньому просторі. Виходячи з цього, основними завданнями щодо побудови системи, яка має назву «Європа знань» є:

- сприяння академічній мобільності через усунення перешкод на шляху студентів та науковців до ефективного використання права на вільне пересування країнами ЄС;

- забезпечення студентам доступу до навчальних можливостей, а також до відповідних послуг у сфері науки та освіти;

- забезпечення визнання та зарахування часу, який вчитель, дослідник чи член адміністративного персоналу провів у європейському навчальному закладі проводячи дослідження, викладаючи та виконуючи відповідну до свого фаху роботу, зі збереженням їхніх законних прав;

- сприяння європейському співробітництву щодо забезпечення якості освіти з метою вироблення порівняльних критеріїв та методологій;

- просування необхідних європейських стандартів у галузі вищої освіти, зокрема щодо розробки навчальних планів, співробітництва між освітніми закладами, схем мобільності та інтегрованих навчальних, дослідницьких і виховних програм.

Згідно з положеннями Болонської декларації Україна взяла на себе зобов'язання формувати та реалізовувати державну політику у сфері науки та освіти, спрямовану на розвиток міжурядового співробітництва із залучення європейських неурядових організацій, що функціонують у сфері вищої освіти.

Окрім норм Болонської декларації, відповідно до статті 431 Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС, наша держава взяла на себе зобов'язання щодо активізації співробітництва в галузі вищої освіти, зокрема, з питань мобільності студентів та викладачів.

За результатами оцінки змін, що відбулися у в країнах-членах Європейського освітнього простору вищої освіти можливо окреслити такі висновки:

- Вища освіта в різних країнах Європейського простору вищої освіти (ЄПВО) істотно відрізняється від того, якою вона була 10 років тому, за винятком соціальних аспектів. У багатьох вузах були реформовані робочі

програми та структура ступенів. Також, широко застосовуються інші інструменти Болонського процесу (LRC, ECTS, DS, контроль якості, кваліфікаційна структура тощо), що робить європейську вищу освіту більш привабливою в світі.

- Зазнало змін розуміння змісту вищої освіти. Вища освіта вже не сприймається як явище виключно національного масштабу, вона стала явищем масштабу європейського континенту. Завдяки Болонському процесу, вища освіта зайняла значно вищі позиції в міжнародній і європейській політичній програмах.

- Більшість країн-членів Болонського процесу прийняли нові закони про вищу освіту для впровадження і регулювання елементів Болонського процесу. Багато країн виділили додаткові кошти для здійснення нової політики Болонського процесу.

- Між окремими країнами існує велика різниця в темпі здійснення Болонського процесу. У той час як одні країни продемонстрували значний прогрес в реалізації практично всіх напрямків діяльності, інші країни ще й не почали деякі з цих видів діяльності. Це створює європейський простір вищої освіти з різними темпами впровадження Болонського процесу.

- Все ще залишається відкритим питання про те, як і в якій мірі будуть досягнуті основні цілі Болонського процесу: сумісність і привабливість вищої освіти. По-перше, ще занадто рано відповідати на це питання для всіх країн-учасниць, оскільки на досягнення деяких результатів буде потрібно багато років після впровадження досвіду (особливо на ринку праці і там, де використовуються всі три цикли навчання). По-друге, навіть серед країн, де впровадження Болонського процесу практично завершено, сумісність і порівнянність ще не були повністю досягнуті.

- Мобільність студентів в Європейському просторі вищої освіти істотно не збільшилася. У всіх країнах ЄПВО учні мають можливість продовжити другий або третій цикл освіти в інших країнах ЄПВО за умови визнання ступеня першого циклу. Однак створення повністю прозорого

простору вищої освіти вимагає подальших доопрацювань, особливо в області визнання та підтримки студентів.

- Значно збільшилася мобільність в країнах ЄПВО.
- Для збільшення мобільності персоналу як усередині, так і за межами ЄПВО необхідно розробити стратегію підтримки, особливо в галузі соціального забезпечення, пенсійних фондів та дозволів на роботу.
- Для моніторингу досягнень потрібно більше точних даних, як на національному рівні, так і для ЄПВО в цілому. Основну увагу слід приділяти обґрунтованим і таким самим показниками, які дають повне уявлення про досягнення мети.

В умовах глобалізації можливість для випускників університетів зайняти престижне місце на ринку праці також залежить від міжнародної репутації університетів. Для того, щоб університет домігся визнання в Європі і світі, він повинен проводити моніторинг якості своєї діяльності у відповідності зі стандартними критеріями і публікувати результати моніторингу. Як видно з опублікованих рейтингів, при порівнянні якості враховується категорія університетів. Наприклад, згідно з рейтингом «Times Higher Education» університети поділяються за наступними науковими галузями: технічні науки та інформаційні технології (ІТ), медичні та медико-біологічні науки, природничі науки, соціальні науки, мистецтво та гуманітарні науки.

У сучасному світі міждержавна трудова міграція стає все більш диференційованою за професійними, кваліфікаційними, освітніми ознаками, і інтелектуальна трудова міграція виділяється в якості окремого виду міграції. Інтелектуальна міграція – це міграція наукових і викладацьких кадрів високої кваліфікації, реально або потенційно зайнятих науковими дослідженнями і розробками, а також обслуговуванням цієї галузі. Як і будь-яка міграція робочої сили, міждержавна інтелектуальна міграція може бути тимчасовою і постійною. Тимчасова являє собою одну з форм міжнародної наукової співпраці, постійна рівнозначна еміграції і отримала назву «brain drain» –

«витік мізків». У найширшому сенсі, це виїзд з країни будь-яких фахівців, що займаються кваліфікованою інтелектуальною або творчою працею, а також потенційних фахівців – студентів, аспірантів і стажистів. Існують дві концепції інтелектуальної міграції.

Напрямом удосконалення діяльності органів державної влади та університетів є розробка міжнародних стандартів, які могли б привести до більшої узгодженості навчальних планів і критеріїв якості. Часто подібні професійні стандарти реалізуються міжнародними організаціями. Наприклад, Європейський Союз розглядає питання про стандартні мінімальні вимоги до освіти, в зв'язку з мобільністю робочої сили. Угоди про вільну торгівлю, наприклад, NAFTA і ASEAN, містять положення про взаємне визнання процедур ліцензування і сертифікації професійних послуг. У зв'язку з цим, багато вузів переглядають свої навчальні плани відповідно до подібних директив.

Питання уніфікації вимог до програм вищої освіти знайшли своє відображення в так званому «Болонський процес», широкому вузівському русі переходу на дворівневу систему вищої освіти. Багато критиків Болонської декларації звинувачували її розробників в «американізації» європейської вищої освіти, забуваючи, що дипломи *Bakkalaureus* і *Magister* існували практично у всіх європейських університетах аж до 19 століття.

Програми з міжнародної тематики або з сильною міжнародною компонентою набули в останні роки велику популярність у багатьох європейських країнах. Причому, це відбувається не тільки в традиційно відкритій ідеям міжнародного співробітництва Голландії, але і у Франції і Німеччині, країнах, які відомі дуже обережним ставленням до міжнародних нововведень у своїй освіті.

З метою удосконалення процесу академічної мобільності українські ВНЗ повинні звернути увагу на забезпечення українських студентів та науковців належним рівнем знання англійської мови. Варто зазначити, що лише 20 % опитаних могли вільно спілкуватися з іноземцями. Також

дослідження продемонструвало, що:

- 50 % дуже мало розуміли: могли спілкуватись на примітивному рівні та розуміли приблизно сімдесят відсотків почутого;

- 40 % – тільки в необхідних межах: частково розуміли матеріали лекцій, мали значні труднощі при перекладі науково-технічної літератури, не могли висловити думки на деякі побутові теми тощо;

- 10 % вільно спілкувалися мовою: слухали та розуміли лекції іноземних викладачів, читали книги, спілкувалися в аудиторії, в побуті. Незнання мови утруднювало адаптацію в іншомовному середовищі.

Необхідно зазначити, що більшість студентів загалом позитивно ставиться до процесу академічної мобільності, хоча розуміють його по-різному (переміщення, подорожування тощо): 49 % опитаних отримали очікуваний результат від поїздки та 36 % хотіли б продовжити навчання за кордоном; 15 % продовжують спілкуватися з іноземними друзями і вдосконалювати знання іноземних мов; кожен другий опитаний висловив бажання поїхати на семестрове навчання за обміном в один із вузів України.

Суттєвим є те, що значну перевагу студенти надають навчанню за кордоном (для отримання диплому іноземного зразка), щоб мати гідну роботу та бути конкурентоспроможними на ринку праці.

З іншого боку, слід зазначити, що проведене нами дослідження має певні обмеження. Серед основних обмежень потрібно виділити такі:

- хоча частина аналізу ґрунтувалася на проведенні бесід і опитувань, однак нам вдалося охопити лише невелику частину із генеральної сукупності, тому ми не можемо гарантувати репрезентативність нашої вибірки. Це вплинуло на загальну якість отриманих висновків.

- більша частина дослідження базувалася на основі даних з офіційних звітів державних органів, а також інших установ і міжнародних організацій, що приймають участь в організації процесу міжнародної мобільності.

Нажаль, ми не змогли отримати порівняні первинні дані, тому що для власних потреб вищі навчальні заклади України використовують різну

методику обліку міжнародної академічної мобільності.

Таким чином, хоча результати нашого дослідження є достовірними, оскільки вони ґрунтуються на офіційних даних, але в подальшому якість аналізу можна було б підвищити, якщо провести його на основі первинних даних.

Також, ми розробили робочу гіпотезу, згідно з якою ми визначили основні фактори, які, на нашу думку, впливають на стан і перспективи академічної мобільності. Для перевірки нашої гіпотези, за допомогою Google-Form ми створили розгорнуту анкету, яка стосується не лише тих осіб, які вже приймали участь в академічній мобільності, але й тих, хто лише планує це зробити, або з якоїсь причини вирішив не приймати в ній участь. Анкету в електронному вигляді було спрямовано у вищі навчальні заклади, щоб їх студенти та співробітники змогли пройти анкетування. Це дозволить у подальшому підтвердити або спростувати нашу робочу гіпотезу.

Державною науковою установою «Інститут освітньої аналітики» за допомогою Google Forms протягом травня – серпня 2018 р. проведено анкетування студентів та науковців щодо участі у програмах академічної мобільності. Станом на 31 серпня 2018р. свої відповіді надали 92 респондента.

Одним з основних напрямів активізації академічної мобільності є підвищення ефективності фінансового забезпечення цього процесу. Наразі, участь українських студентів в процесі академічної мобільності значної мірою залежить від пропозицій, що формуються від відповідних інституцій Європейського Союзу та окремих країн-членів ЄС. Передусім мова йде про такі програми як Еразмус+, Моне та інші.

Україна не будучи членом ЄС значної мірою не може розраховувати на фінансування навчання студентів за кордоном. Фактично, український студент може вибрати ВНЗ за кордоном для участі у програмі академічної мобільності лише з того переліку, який пропонується європейською стороною.

Проблема фінансового забезпечення стоїть на одному рівні з проблемою нормативно-правового забезпечення, оскільки від її вирішення залежить якість реалізації інших факторів-механізмів забезпечення ефективності академічної мобільності.

Для ефективної реалізації академічної мобільності необхідна потужна інфраструктурна забезпеченість, яка буде включати ряд установ, головною або проміжною метою яких стане актуалізація академічних обмінів. На даний час в європейських країнах встановлена й успішно розвивається потужна інфраструктурна база, яка займається інтернаціоналізацією вищої освіти. До даного фактору належить забезпеченість персоналом, можливість розповсюдження інформації серед об'єктів академічної мобільності та мережа консультаційних центрів. Наприклад, в Німеччині функціонує DAAD (Deutscher Akademischer Austauschdienst – Німецька служба академічного обміну), у Великобританії – British Council (Британська рада), в Іспанії – Instituto Cervantes (Інститут Сервантеса) тощо. Кожен з таких закладів відповідає за проведення академічних обмінів, поглиблене вивчення рідної мови та культури за кордоном, а також підвищення кваліфікації викладацького складу, поширення інформації та консультування у справах мобільності.

Наше дослідження виявило гостру потребу в удосконаленні механізмів публічного адміністрування процесів, пов'язаних з організацією академічної мобільності. Студенти українських ВНЗ зазначають наявність проблем з питань щодо вибору додаткових навчальних дисциплін у закордонному ВНЗ та погодженні переліку таких дисциплін та програми навчання з вищим навчальним закладом, що направляє його на навчання.

Також потребує подальшого вивчення питання, пов'язані з організацією та умовами проведення конкурсного відбору студентів в програмах академічної мобільності, уніфікацією вимог щодо формування графіку заміни навчальних занять, індивідуального навчального плану студентів, питання нарахування та виплати стипендії, форми та структури

звіту про результати участі в програмах мобільності тощо.

Дослідження ефективності академічної мобільності будується на даних освітньої статистики. Щорічні статистичні дані показують загальну картину академічної мобільності за рік, створюючи робочий фундамент для суб'єктів мобільності.

Статистика останніх років свідчить, що академічна мобільність в більшості країн світу динамічно розвивається. За даними ЮНЕСКО рівень міжнародної мобільності студентів зріс за останні 25 років на 300%, а до 2025 року число студентів, що навчатимуться за кордоном, становитиме 4,9 мільйона осіб

Оцінка ефективності академічної мобільності обумовлює формування якісної статистичної інформації. Щорічно українські ВНЗ, студенти яких приймають участь в програмах академічної мобільності, повинні надавати статистичну інформацію про кількість учасників академічної мобільності та результати участі. Такі дані повинні збиратися на рівні Міністерства освіти і науки України та оброблятися за відповідним алгоритмами.

Таке завдання потребує розробки та запровадження єдиної форми щодо статистичної звітності українських ВНЗ в академічній мобільності протягом конкретного навчального року.

На основі попереднього вивчення досвіду країн-членів ЄС щодо організації збору статистичної інформації щодо академічної мобільності та її подальшої обробки ми можемо наголосити на важливості систематизації цієї роботи та необхідності збору таких даних в Україні.

Виходячи з вищезазначеного основними напрями подальшого наукового дослідження стосовно удосконалення та розвитку академічної мобільності в Україні є:

- оцінка можливостей фінансового забезпечення українських студентів та вчених щодо їхньої участі в програмах мобільності в країнах Європейського Союзу та інших країнах світу;

- удосконалення механізмів публічного адміністрування процесів, пов'язаних з організацією академічної мобільності;
- оцінка можливого запровадження єдиної форми щодо статистичної звітності українських ВНЗ в академічній мобільності протягом конкретного навчального року;
- вивчення досвіду країн-членів ЄС щодо організації збору статистичної інформації щодо академічної мобільності та її подальшої обробки.